

MEKTEP OQIWSHILARINA TÁLIM-TÁRBIYA BERIWDE PÁN DÓGEREKLERINIŇ ÁHMIYETI HÁM MAZMUNI

Mirzabaeva Aziza Tolibay qızı

NMPI Pedagogika fakulteti “Pedagogika” tálım baǵdarı 2-kurs talabası.

Saparbaev Tajibay

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Pedagogika kafedrası docenti,

pedagogika ilimleri kondidatı.

(ilimiy basshı)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10726926>

Annotaciya. Bul maqalada mektep oqıwshılarına tálım-tárbiya beriwde pán dógerekleriniń áhmiyeti hám mazmunı, baǵdarları haqqında sóz etilgen ayılǵan.

Gilt sózler: Pán dógerekleri, úlketanıw, jas tariyxshı, jas ádebiyatshı, jas tilshi, pedagog xızmetkerler, sayaxat, seyil, ana watan, mektep oqıwshıları, ulıwma bilim beriwshi orta mektep.

THE USE OF SCIENCE BOOKS IN THE EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN SIGNIFICANCE AND MEANING

Abstract. This article talks about the importance, content, and directions of science textbooks in the education of schoolchildren.

Key words: Science students, local history, young historian, young writer, young linguist, teaching staff, travel, recreation, motherland, schoolchildren, general secondary school.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ОБУЧЕНИИ ШКОЛЬНИКОВ ЗНАЧЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация. В данной статье говорится о значении, содержании и направлениях учебников по естественным наукам в образовании школьников.

Ключевые слова: Студенты-естествоиспытатели, краеведение, молодой историк, молодой писатель, молодой лингвист, преподавательский состав, путешествие, отдых, Родина, школьники, общая средняя школа.

Ulıwma bilim beriwshi orta mekteplerde oqıwshılardıǵa ilimiy bilimler hám milliy tárbiya beriwde pán dógerekleriniń tutqan ornı oǵada ullı. Pán dógerekleri pánlerdiń mazmunına qaray otırıp bir neshe baǵdarlarda alıp barıladı. Biz sóz etejaq pán dógerekleri gumanitar pánler bolıp esaplanadı. Mekteplerde alıp barılatuǵın pánler dógereginiń túrleri oǵada kóp. Olardan: «Jas tariyxshı», «Jas ádebiyatshı», «Jas tilshi», «Úlketanıw» hám basqada pán dógerekleri sistemalı háreket etip baradı. Bul pán dógerekleri sol pán boyınsha ótilgen oqıw materiyalların bekkemlewge qaratılǵan bolsa ekinshi tárepinen oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqları qanaatlandırıladı, oqıwdan bos waqıtların kewilli, mazmunlı ótkeriwgede óz tásirin tiygizedi.

Mısalı, «Jas ádebiyatshı» dógereginde túrlishe ádebiyat janların, folklorlıq materiyallardı da jaqsı úyrenip, onıń sırların meńgeriwge boladı. Ásirese gumanitar pánler boyınsha dógerекler mekteptegi hár qıylı is ilájlarda óz baǵdarlamaları menen qatnassa, iláj oǵada tásirli bolıp ótiwine úles qosa aladı. Dógerек jumısları nátiyjesi sıpatındaǵı túrlishe jarıslardı dógerек basshısınıń shólkemlestiriwshilik qábileti arqalı xalıq pedagogıkası úlgileri, jumbaqlardan, naqıl-maqallardan, erteklerden ónimli paylanıwǵa boladı.

«Jas ádebiyatshı» pánler dógeresinde dógerekler arasında ótkeriletuđın jarıslarda jumbaqlardan keń túrde paydalanıw hár bir oqıwshıda jumbaqlardıń aytılıwı menen qızıǵıwshańlıǵına baylanıslı boladı. Jumbaqlar teksti kóbinese dógerek basshısı yáki dógerektiń sardar oqıwshısı tárepinen tańlanıp ol oqıwshılardıǵa gezek penen bólistiriledi. Jumbaq jas ádebiyatshı dógerek aǵzalarınıń dúnya tanıwın rawajlandıradı. Hár qanday zat buyımnıń dúzlisin, túr, sıpatın ańlawǵa múmkinshilikler aladı. Jumbaqlar óz ishki mazmunı tematikası boyınsha bir neshe túrlerge bólinedi.

- Diyxanslılıqqa baylanıslı jumbaqlar,
- Sharwashılıqqa baylanıslı jumbaqlar,
- Ańshılıqqa baylanıslı,
- Balıqshılıqqa baylanıslı,
- Quslarǵa baylanıslı,
- úy buyımlarına t.b

Mısalı:

On eki túye,
On biye,
Toǵız sıyır,
Bes eshki,
Eki yarım qoyan,
Eki túlki.

Bul jerde oqıwshılar túyeniń on eki ayda balalaytuǵınlıǵı, jılqılardıń on ayda, sıyırlar toǵız ayda, eshkiniń bes ayda, qoyan eki yarım ayda, túlkiniń úsh ayda balalaytuǵınlıǵı jumbaq fomasında jasırıp úyretilgen. Mısalı, palız eginlerine baylanıslı,

Jazda bazar,
Qısta mazar. (júzim)
Aspannan gúbi tústi,
Gúbiniń túbi tústi. (gúldrmama)
Jer astına qazıq qaqtım,
Basına aydar taqtım. (geshir)
Kishkene ğana boyı bar,
Qabat-qabat tonı bar. (piyaz)

Demek usı sıyaqlı jumbaqlar ásirese mektep jasındaǵı oqıwshılardıǵa ózin qorshaǵan tábiyat penen tanıstıradı. Al oqıwshılarda usı sıyaqlı jumbaqlardı tez yadlap alıwǵa qolay. «Jas ádebiyatshı», «Jas tilshi» sıyaqlı gumanitar pánler dógeresinde naqıl-maqallar onı tillik jaqtan tallap úyreniwge umtıladı. Gumanitar pán dógereklerinde naqıl-maqallar oqıwshılardıń dúnya tanıwshılıq túsinikleriniń keńeyiwinde ádep-ikramlılıq sanaların durıs ayıra biliwge úyretedi, jaman háreketten saqlanıwǵa úyrenedi.

Mekteplerde pán dógerekleri kóbinese hár bir pán tiykarında dúziledi. Mısalı, fizika páni boyınsha jas fizikler, ximiya páni tiykarında-jas ximikler yamasa jas tilshiler t.b. Al dógereklerden belgili pán tiykarında dúzilmegeń túrleride ushırasadı. Mısalı, jas háweskerler, mektep teatr dógeregi, mektep radio dógeregi, mektep jas sayaxatshıları (turizm boyınsha) jas texnikler t.b.

Bunda eń baslısı usı dógerek aǵzalarına tálim hám tárbiya máselesin beriw eń birinshi náwbette turadı.

Dógerek basshıları-bul mektepte dógerek jumıslarına basshılıq etetuǵın pedagog. Dógerek basshıları-dógerek jumısların alıp barıwda óz tastıyqlanǵan, aldın ala dúzilgen is jobasına tikarlanıp jumıs alıp baradı. Dógerek ushın dúzilgen oqıw jobası-barlıq bilimlendiriw mekemelerinde sózsiz boysınılıwı lazım bolǵan mámleketlik hújjet. Dógerek boyınsha oqıw jobasın dúziwde tómendegi principiierge tiykarlanadı.

1. Oqıw-tárbiya isiniń maqseti, oqıwshılarga onıń ilimiy bilim beriw, alǵan bilimlerin kónlikpege aylandırıp, onı turmısqa qollana alıw imkanyatın beredi.

2. Mektep oqıwshılarına dógerekler arqalı bilim beriw oqıwshınıń jasına qarap belgili bir sistemaǵa salınadı.

Demek mektepte pán dógerek jumısların júrgiziw isleri de onıń oqıw jobasına sáykeslestirip dúzilgen bolıwı kerek. Sebebi dógerek jumısları ushın tematikalıq jobanı hár kim óz qálewine yáki imkaniyatlarına qaray dúziwin durıs dep esaplaymız. Sonlıqtan dógerek basshıları óz jumısların alıp barıwda da usı mámleketlik hújjetke súyenedi. Mektepte pán dógerekleri menen birgelikte onı júrgiziw isleride úlken talapshańlıq hám juwapkershilikti talap etedi. Sońǵı jıllarda ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde basqa hújjetler sıyaqlı dógerek basshısınında is júrgiziw jurnalı engizildi. Bul pán dógeregi jurnalınıń júrgiziliwinde mektep direktori tastıyqlaydı. Pán dógerekleriniń jurnalında hár bir oqıw jılı qatnasıwshıları ushın oqıw jobası belgili bolıp, onda ótiletuǵın temalar jobası, ámeliy saat, berilgen múddet bólimleri dógerek basshısı tárepinen toltırıladı. Dógerek aǵzaları tárepinen sol oqıw jılında massalıq metodikalıq jumıslar jobasında temanıń atı, saatlar sanı, ajratılǵan waqıt taǵı basqada belgiler kórsetiledi. Bunnan tısqari dógerektiń jazǵı dem alıs kúnleri ushın is jobası, al dógerek aǵzaları ushın maǵlıwmat tómendegi bólimlerden ibarat oqıwshınıń atı familiyası, dógerekke aǵza bolǵan waqıt, tuwılǵan waqıtı, milleti, jası, mektep atı, telefon nomeri, dógerekten shıǵıp ketken waqıtı, turar jeri, ata-anası haqqında maǵlıwmat.

Bul pán dógeregi jurnalında dógerek basshısınıń metodikalıq jumısları (seminarlar, toparlıq másláhátler, dógerek ashıq sabaqları) táriypi berilip, onda jumıs mazmunı, qatnasıwshılar sanı, ótilgen sáneni kórsetiw kerek. Al massalıq jumıslar betinde (kesheler, kórgizbeler, kencertler, ánjumanlar, gazeta-jurnallardaǵı maqalalar t.b) klastan tis ótkerilgen jumıslar dógerek basshısı tárepinen jazılıp beriledi. Mekteptegi pán dógereklerinde dógerek basshıları tárepinen usı dógerekke aǵza bolǵan oqıwshılar haqqında anıq maǵlıwmatlar kirgiziledi. Dógerek basshıların bolsa óz xızmeti dawamında oqıwshılar menen islesip qoymastan olardıń ata-anaları, oqıwshı jasap atırǵan ortalıq yáki máhálle menen de tıǵız baylanısta bolıwı kerek. Dógerek jumıslarınıń nátiyjesi sıpatında dógerek basshısı tárepinen konkurslar, jarıslar ótkergende mektep oqıwshılarınıń miynet quralları-miynet túrleri menen de tanıstırıwǵa boladı.

«Úlketanıw» dógereginiń tálim-tárbiyalıq áhmiyeti: Úlketanıw dógereginiń sabaqları Ózbekstan Respublikası mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliǵı tárepinen tastıyqlanǵan baǵdarlama boyınsha alıp barıladı. Olar oqıwshılarda jámiyet rawajlanıwı tariyxı nızamlıqları, materiallıq hám ruwxıy qádiriyatları haqqında xalıqtıń roli haqqında ilimiy túsiniklerdi qalıplestiriwge járdem beriw kerek. Social-demokratıyalıq qurılıstıń házirgi basqıshı máselelerin úyreniwge, Demokratıyalıq partiyanıń demokratıyalıq qurılıs

shólkemlestirishisi hám basshısı retindegi ósip baratırǵan rolin ashıp beriwge bólek itibar qaratıw kerek. Úlketanıw balardıń dúnyaǵa kóz qarasın keńeytiredi, olardı jurttı turmısı menen tanıstıradı, watanǵa muhabbat, óz xalqı, búgingi hám ótken zamannıń ájayıp insanları menen maqtanıwdı tárbiyalaydı. Mektep úlketanıwı oqıwshılardı tariyx hám mádeniyat esteliklerin qorǵaw jumıslarına sińiriwde úlken áhmiyetke iye. Házirgi mekteplerde úlketanıw oqıwshılardı oqıtıw hám tárbiyalaw principine aylandı. Bul princip mektep tariyxı kursın úyreniwge de tiyisli bolıp tabıladı, úyrenilip atırǵan mektep kursı menen ana jurttı úyreniw nátiyjesinde alınǵan bilim hám kónikpeler ortasında baylanıs ornatılıwın támiyinleydı. Bul bolsa oqıtıwshıǵa tariyx pánin bay anıq material tiykarında oqıtıw imkaniyatın beredi, oǵan ulıwma tariyxıy nızamlıqlardı óz ana watanı rawajlanıwınıń ayırıqsha qásiyetleri menen baylanıstırıw imkaniyatın beredi, bul bolsa oqıwshılardıń ilimiy nızamlıqlardı túsiniw, ideyaların keńeytiwge, bilimlerdiń ıqtıqatqa aylanıwına xızmet etedi. Baslıqtıń qániygeligi, onıń qızıǵıwshılıqları hám qatnasıwshılar kontingentine, sonıń menen birge, jergilikli jaǵdayǵa qaray, úlketanıw dógerekler hár qıylı tematikalıq jónelislerge iye bolıwı múmkin tariyxıy-revolyuciyalıq, áskeriy-watansúywshilik, arxeologiyalıq, etnografiyalıq, arxitekturalıq, kórkem óner tariyxı hám basqalar. Dógerek jumısı tariyx pánine qızıǵıwshı VIII-XI klass oqıwshıları ushın mólsherlengen. Ayırım jaǵdaylarda VII-klass oqıwshıları da dógerekke qatnasıwı múmkin. Dógerektiń tiykarǵı maqseti ana jurttı tariyxına tiyisli material toplawdan ibarat. Jıynalǵan materiallar mektep tariyxın úyreniwde paydalanıladı, kórgzebeler, mektep muzeylerin hám arxivlerin shólkemlestiriw ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Toplanǵan materiallar mektep tariyx kabinetinde paydalanıladı, kórizbeler hám mektep muzeyleri hám arxivlerin shólkemlestiriw ushın tiykar bolıp xızmet etedi, olardıń eń qımbatlıları mámleketke ótkeriledi.

Dógerek shınıǵıwları tiykarınan ámeliy harakterge iye bolıp, olardıń kishi bir bólegi lekciya formasında alıp barıladı. Shınıǵıwlar mazmunın eń ápiwayı qıdırıw wazıypaların orınlawdan baslap (jerdegi málim faktler, tariyx hám mádeniyat estelikleri menen tanısıw) hám mámleket hám xalıq muzeyleri wazıypaların orınlawǵa shekem basqıshpa-basqısh quramalılastırıw kerek.

Ana Watandı úyreniwde házirgi dáwirde jer qanday ózgergenligi, xalıqtıń materiallıq hám mádeniy turmıs dárejesi jıldan-jılǵa asıp baratırǵanlıǵına ayırıqsha itibar qaratıw pútkil mámleket aldında turǵan milliy wazıypalar bolıp esaplanadı. Úlketanıwshılar “Meniń ana jurttım-Ózbekstan” jaslar hám mektep oqıwshılarınıń pútkil shólkem sayaxatshılıq-úlketanıw ekspediciyasına aǵza bolıwları, úlketanıw tapsırmaların aktiv orınlawları, tábiyat hám átirap-ortalıqtı qorǵaw tuwrısındaǵı nızamlardı ámelge asırıwda órnek bolıwları kerek. Hár bir jańa jumıs aldınnan puqta tayarlıq kóрилиwi shárt. Dógerek aǵzaları málim bolǵan, kitap, gazeta, jurnallarda, sol muzey materiyyallarında óz sawleleniwın tapqan zatlar menen tanıspaǵansha, izertlewge kirispewi kerek.

Tek ǵana sonday kúshli tayarlıqtan soń maqset anıq boladı-ne izlew hám qáyerge qaraw. Sonı este saqlaw kerek, sayaxatlar tóplanǵan materiallar pán ushın úlken qızıǵıwshılıq oyatadı, sol sebepli olar diqqat penen tekseriliwi hám jaqsı bezetilgen bolıwı kerek. Dógerek jumısı oqıwshılardıń sabaqta alǵan bilimlerine tiykarlanıwı hám dógerektiń teoriyalıq hám ámeliy shınıǵıwları tiykarında bul bilimler islep shıǵılıwı hám bekkemleniwı kerek. Buǵan muzeyler hám kórgizbelerge ekskursiyalar, málim este qalarlı jaylarǵa sayaxatlar, qızıqlı waqıyalar gúwaları menen ushırasıw hám olardıń yadların jazıp alıw, sonıń menen birge, texnikalıq oqıtıw qurallarınan paydalanıw- magnitafonlı jazıwları tıńlaw, kinolentaları hám filmlerdi tamasha

qılıw járdem beredi. Dógerek jumısın shólkemlestiriwde onıń temaların tańlawǵa bólek itibar beriw, sonday-aq kóp temaǵa berilip ketpew, usınıń menen birge, hár qanday tar mazmundaǵı temalar menen sheklenip qalmaǵan maqul boladı.

Dógerek basshısı óz jumısı tuwralı turaqlı túrde esabat beriwı kerek. Bunday reportaj klassta, mektepte hám ata-analar jıynalıslarında, sayaxatshılıq yamasa tariyxıy hám úlketanıw keshelerinde qızıqlı sayaxatlar hám orınlangan úlketanıwlıq tapsırmaları, dıywal gazetaları, byulletenler., Hár qanday esabat ushın tiykar, qaǵıyda joba, sayaxat waqtında jazılǵan kúndelik jazıwlar bolıp tabıladı. Kúndelik júrgizbesten hesh qanday seyil yamasa sayaxatlar ótkerilmewi kerek. Eki kúndelik tutıw usınıs etiledi-sayaxatshılardıń turmısı izbe-iz súwretlengen xojalıq kúndelik hám arawlı-tariyxıy hám úlketanıwlıq wazıypalarınıń atqarılıwı tuwrısındaǵı maǵlıwmatlar belgilengenı. Eki kúndelik de fotosúwretler, sızılmalılar, diagrammalar menen súwretlengen. Arawlı kúndelikti juwmaqlawda alınǵan tariyxıy maǵlıwmatlar, faktler hám sánelerdi tariyxıy waqıyalardıń ulıwma sxeması menen maslastiriw kerek. Dógerek basshısı sonı esta saqlawı kerek boladı, nátiyjelerdi esap-kitap qılıw hár qanday sayaxat ánsat emes hám oǵada juwapkerli. Jumıstıń bul juwmaqlawshı basqıshına aldınan tayarlanıwıńız hám sayaxatqa tayarlaw hám ótkeriw processinde kóp jumıs etiwińız kerek. Úlketanıw boyınsha qıdırıw tapsırmaların orınlawda siz bunı qaǵıyda retinde qabıllawıńız kerek: "Hámme zatqa soraw beriw". Sayaxatlar dawamında alınǵan maǵlıwmatlardıń haqıyqatqa sáykes keliwi haqqında isenimli dáliller alınbaǵanǵa shekem, olardı isenimli dep esaplaw múmkin emes.

“Jas tariyxshı”: Tariyxıy úlketanıwshılıq oqıwshılardı óz ana jurtı haqqındaǵı bilimler menen bayıtıw, watanǵa muhabbattı tárbiyalaw, puqaralıq túsinikleri hám kónlikpelerin qalıplestiriw dáreklerinen biri bolıp tabıladı. Ol oqıwshılardı ana jurttıń ullı watan menen baylanıslılıǵın ashıp beredi, hár bir qala, awıl, awıl tariyxınıń tıǵız baylanıslılıǵın, birliǵın ańǵarıwǵa járdem beredi, tariyxına, jurttıń turmısına iye awıl, oǵan hár bir shańaraq tiyisililigin sezim etiw hám qádirdan úlkemizdiń eń jaqsı dástúrleriniń múnásıp miyrasxorları bolıwdı minnetimiz hám húrmetimiz dep biliw. Usınıń sebebinen, tariyxıy úlketanıwlıqtıń tiykarǵı principi jergilikli region tariyxınıń mámleket tariyxı menen baylanısı bolıp, ol insanlardıń biliw dialektikası boyınsha stilistik pozitsıyasına sáykes keledi. Mektepte tariyxıy úlketanıwlıq oqıwshılardı hár tárepleme tárbiyalawda zárúrli ról oynaydı, ol jaslarda watansúywshiliktiń zárúrli qalıplesiwin iyeleydi, tariyxıy úlketanıwlıqta eń aq kewillerdiń turmısı hám iskerligin úyreniw dańqlı orın tutadı. Bul oqıwshılarda ótken áwladlar hám zamanlaslarımız isleri hám dóretywshiligine húrmet, jerleslerimiz tabıslarınan maqtanıw sezimlerin qalıplestiriwge xızmet etip atır. Jańa materialdı úyreniwge kirisiwden aldın frontal sáwbet arqalı oqıwshılar yadında óz ana jurttıń tariyxıy jayları, tábiyatı, ekonomikası hám mádeniyatı haqqındaǵı bilimlerdi qayta tiklew usınıs etiledi.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.:” Ўзбекистон”, 2017.

3. Ибрагимов Х.И. Абдуллаева Ш.А //Педагогика. Тошкент Фан ва технолгия. Нашр.w00u
4. Убайдуллев *. Манавий тарбиянинг узлуксизлигини тامينлаш. //Тарбия журн. Тошкент w00i r-сон (w0) u-бет.
5. Ochilov Z. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda kasbga yollashni shakllantirish. .T: “Oqituvchi”, 1996.
6. Tajimuratova S. CONCEPT OF FURTHER DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE IN UZBEKISTAN //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 251-254.
7. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 841-849.
8. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
9. Sag'inbaevna T. S. Cultural Life in Uzbekistan during the Years of Independence //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2023. – Т. 18. – С. 39-41.
10. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 841-849.
11. Saginbaevna T. S. Management and study of culture and art. – 2022.
12. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
13. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.

Internet saytlari:

14. [www. tdpu. Uz](http://www.tdpu.Uz)
15. www. pedagog. Uz
16. www. Ziyonet. uz